

Um između biologizma i kulturalizma

Pregledni članak UDK: 165.745:316.7(045)

doi: [10.21464/ff41401](https://doi.org/10.21464/ff41401)

Primljeno 5. 1. 2020.

Lino Veljak

Zagorska 22, HR-10000 Zagreb
lveljak@ffzg.hr

S onu stranu biologizma i kulturalizma

Sažetak

Pod biologizmom se ovdje podrazumijeva primjena striktno biologijskih znanstvenih kriterija i pojmova na područja koja nisu obilježena (ili nisu primarno obilježena) dominacijom biologijskih relacija. Prihvatanje biologističkog determinizma (primjerice u sociobiološkoj varijanti) nužno bi rezultiralo razumijevanjem kulture kao determinirane zakonmjernostima biologije. Kao antiteza tom redukcionizmu ispostavlja se kulturalizam, tj. naglašavanje primata kulturnih determinanti oblikovanja kulturnih tvorbi i ljudskog svijeta u cjelini. U radu se dokazuje kako takav kulturalizam predstavlja lažnu alternativu biologizmu te se ljudski svijet primjereno može pojmiti samo ako se na adekvatan način uzmu u obzir sve relevantne dimenzije koje ga oblikuju, što pretpostavlja oslobađanje od svih iskušenja redukcionizma.

Ključne riječi

lažne alternative, biologizam, sociobiologija, kulturalizam, determinizam, redukcionizam

Uvod

Već i sam naslov, na jedan prilično prepoznatljiv način, sugerira da je ovdje riječ o još jednoj od brojnih lažnih alternativa s kojima se ustrajno suočavamo. To što su biologizam i kulturalizam u ovome radu postavljeni kao dva pola lažne alternative nipošto ne znači (a niti bi htjelo sugerirati) da bi bilo biologija (kao život i kao znanost o živomu), bilo kultura (kao skup povijesnih tvorbi i kao znanost o tim tvorbama) bile nešto upitno, a ponajmanje da bi ih se smjelo proglasiti nečim nelegitimnim.¹ No, prvo valja definirati ključne pojmove!

1

Znanost, empirijska i eksperimentalna, nije nešto nelegitimno, iako se sa stajališta spekulativne filozofije može osporiti njezina znanstvenost, utoliko što ona, kako to na tragu spomenute pozicije recentno formulira

mladi hrvatski filozof Kristijan Gradečak, »ne izvodi i ne preispituje svoje principe koji prekoračuju granice pukog iskustva, što je ipak zadatak znanosti po njenoj ideji«. – Kristijan Gradečak, »Hrvoje Vančik: Dvanaest predava-

→

Biologizam

Biologizam nije, dakako, biologija. U jednom se mjerodavnom rječniku pod »biologizmom« podrazumijeva primjena biologijskih objašnjenja u analizi društvenih pojava.² Šire objašnjenje toga pojma daje Predrag Šustar.³ Šire značenje biologizma odnosi se na svako gledište u skladu s kojim se u nekom znanstvenom području (posebno u psihologiji i sociologiji) pristupa u analogiji s postavkama biologijskih znanosti, pa se tako oblikuju: *evolucijska epistemologija*, *biologizacija normativnog statusa moralnih vjerovanja*, *matematički naturalizam* itd. Šustar razlikuje jaču od slabije varijante biologizma te naglašava da biologizam u svojoj radikalnoj verziji određuje sve vrijednosti isključivo prema činjenicama i zakonitostima koje vrijede u biologiji.⁴

U *Leksikonu biologije*, austrijski filozof Franz M. Wuketits⁵ definira biologizam kao objašnjavanje pojava posredstvom biologijskih činjenica, teorija i modela (zakonitosti što ih je otkrila biologija poopćuju se kao jedini zakoni realnog svijeta i uzdižu na rang obuhvatnih svjetskih principa), te daje opsežan pregled razvitka biologizma. Tragove biologizma, navodi on, nalazimo još u renesansi,⁶ posebno kod Giordana Bruna. Međutim, biologizam u užem smislu javlja se tek u 19. stoljeću u okviru darvinizma, kada se Darwinov princip prirodnog odabira (što ga je on zastupao u strogo prirodoznanstvenom smislu te je čuvenu formulaciju *preživljavanje najsposobnijih* koristio isključivo kao metaforu) uzdiže na rang principa pomoću kojega se tumače svi društveni i kulturni odnosi. Tako se u drugoj polovici 19. stoljeća biologizam proširio na polja sociologije, kulturne antropologije, historiografije i prava. Povijest se tumačila kao razvijanje čovječanstva pojmljenoga kao po biologijskom modelu strukturiranog organizma. Dapače, Ernst Haeckel, jedan od najradikalnijih zastupnika biologizma, uzdigao je princip prirodne selekcije na rang moralne maksime, a u skladu s kojom bi država trebala izlučivati one koji su nesposobni za život, da bi se čovječanstvo uzdiglo na viši stupanj kulture. Jasna je poveznica između socijaldarvinizma i nacionalsocijalizma i njegovog eutanazijskog programa.⁷

Praksa eutanazije u razdoblju vladavine nacizma – koja se od istrebljivanja psihičkih bolesnika i mentalno »nesposobnih za život« u okviru programa »rasne higijene« naposljetku proširila na realizaciju programa genocida »rasno bezvrijednih ljudskih bića« – ima jasne korijene u socijaldarvinističkom biologizmu 19. stoljeća.⁸

Danas više nema koncentracijskih logora nacističkog tipa, iako se neke slične vrste mučilišta mogu naći u raznim dijelovima svijeta (ali nije poznato da je ijedan današnji logor izgrađen na biologijski utemeljenim principima rasne higijene). To, međutim, ne znači da takvih logora neće biti u budućnosti, a pogotovo ne znači da se neće provoditi programi (možda sofisticiranijeg) istrebljivanja rasno, etnički ili drugačije (npr. genetički) nepoželjnih ljudskih bića. Od osamdesetih i devedesetih godina dvadesetog stoljeća, sve su glasniiji zagovornici biologijski obrazloženih ideologija obilježenih razlikovanjem poželjnih ljudskih bića od onih nepoželjnih te se u sve manjoj mjeri smije tvrditi da se ovdje radi o nekakvim »marginalnim pojavama« i o »tendencijama na rubu znanosti«.⁹

Nije nužno da se takve tendencije očituju u zahtjevima ili elaboriranim programima rasnog čišćenja čovječanstva od nepoželjnih vrsta ljudskih bića. Iznova ojačani biologizam može se iskazivati, kako to primjećuje austrijski katolički filozof Hans-Walter Ruckebauer, i u objašnjavanju nasilja nad že-

nama spolnim nagonom koji je nastao u procesu prirodnog odabira, a čime se takvo nasilje opravdava kao evolucijski smisljena strategija.¹⁰

Maurizio Meloni, australski sociolog talijanskog podrijetla, upozorio je na to da među zastupnicima biologiziranja socijalne teorije ima i onih koji ne vode računa o recentnim napredovanjima u području biologijskih znanosti

nja iz filozofije kemije«, *Filozofska istraživanja* 39 (2019) 2, str. 477–481, ovdje str. 481.

2

»Biologism«, *Merriam-Webster*. Dostupno na: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/biologism> (pristupljeno 30. 9. 2021.).

3

Usp. Predrag Šustar, »biologizam«, u: Stipe Kutleša (ur.), *Filozofski leksikon*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb 2012., str. 118–119.

4

O razvitku i značajkama biologizma u društvenim istraživanjima usp. Rudi Supek, *Herbert Spencer i biologizam u sociologiji*, Matiča hrvatska, Zagreb 1965.

5

Usp. Franz M. Wuketits, »Biologismus«, u: »Lexikon der Biologie«, *Spektrum*. Dostupno na: <https://www.spektrum.de/lexikon/biologie/biologismus/8707> (pristupljeno 30. 9. 2021.).

6

Međutim, postavlja se pitanje o tome nisu li korijeni biologizma stariji od renesanse, posebice ako pojam *organicizam* odredimo u logičkom smislu kao supsumiran pojmu *biologizam*. Uzmemo li tada u obzir organicističko razumijevanje društva i povijesti, moći ćemo ustanoviti da je ono drevno vjerojatno koliko i prve zdravorazumske refleksije o naravi i strukturi ljudskog svijeta. Dovoljno je da se sjetimo Menenija Agripe koji u sporu patricija i plebejaca uspoređuje rimsku republiku s ljudskim organizmom (»Olim humani artus, cum ventrem otiosum cernerent, ab eo discordarunt, conspiraruntque ne manus ad os cibum ferrent, nec os acciperet datum, nec dentes conficerent. At dum ventrem domare volunt, ipsi quoque defecerunt, totumque corpus ad extremam tabem venit: inde apparuit ventris haud segne ministerium esse, eumque acceptos cibos per omnia membra disseverere, et cum eo in gratiam redierunt. Sic senatus et populus quasi unum corpus discordia pereunt concordia valent.«). Usp. Heinz Bellen, *Grundzüge der römischen Geschichte. Von der Königszeit bis zum Übergang der Republik in den Prinzipat*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1994., str. 19. Prije Menenija Agripe, slično razumijevanje društva srećemo kod Ezopa. Usp. Klaus Grubmüller,

Meister Esopus. Untersuchungen zu Geschichte und Funktion der Fabel im Mittelalter, Artemis, Zürich – München 1977. Grčka filozofija – Anaksagora, Platon, Aristotel i drugi – a kasnije, primjerice, i poslanice apostola Pavla (npr. Ef. 4,14–15, 1. Kor. 12,12–27), nude niz primjera organicističkog shvaćanja društva i zajednice.

7

Od takve varijante biologizma, Wuketits razlikuje holističku koncepciju koju je razvio Adolf Meyer-Abich, po kojoj se fizikalni zakoni moraju izvesti iz biologijskih zakona, principa i aksioma. Najviša zadaća teorijske biologije sastoji se od omogućavanja takvog izvođenja. Meyer-Abich je svoju biocentričku (i evidentno antifizikalističku) koncepciju nazvao biologizmom, ali očigledno je da ovdje nije riječ o mekoj, a pogotovo ne o jakoj ili tvrdoj varijanti biologizma u značenju u kojem se pojam ovdje koristi. O aktualnim raspravama o holizmu usp. Vanja Borš, *Integralna teorija Kena Wilbera*, FF press, Zagreb 2012.; Anne Harrington, *Reenchanted Science. Holism in German Culture from Wilhelm II to Hitler*, Princeton University Press, Princeton 1999.

8

Usp. Gunter Mann, »Rassenhygiene-Sozialdarwinismus«, u: Gunter Mann (ur.), *Biologismus im 19. Jahrhundert*, Enke, Stuttgart 1973., str. 73–93; te posebno Alfred Kelly, *The Descent of Darwin. The Popularization of Darwinism in Germany 1860–1914*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill 1981. Za širi kontekst biologizma, u okviru kojega socijaldarvinistička primjena teorije evolucije na ljudsko društvo dovodi do rasizma i do ideologije te sustavne prakse rasnohigijenskih intervencija u društvu, usp. George W. Stocking Jr., *Race, Culture, and Evolution. Essays in the History of Anthropology*, The Free Press, New York 1968.; Reinhard Goll, *Der Evolutionismus. Analyse eines Grundbegriffs neuzeitlichen Denkens*, C. H. Beck, München 1972.; Josef Heilmeyer *et al.* (ur.), *Gen-Ideologie. Biologie und Biologismus in den Sozialwissenschaften*, Argument Verlag, Hamburg – Berlin 1991.; Nora Räthzel (ur.), *Theorien über Rassismus*, Argument Verlag, Hamburg 2000. U vezi s reaktualizacijom osuvremenjenih – etnocentrički i nacionalistički konotiranih – inačica socijaldarvinističkog biologizma usp. Gero Fischer, Maria

(posebno u neurobiologiji): znanosti su o životu danas u mnogo većoj mjeri pluralističkog karaktera, nego što to zamišljaju socijalni znanstvenici, stoga se »postgenomička biologija« nipošto ne bi smjela tumačiti u pozitivističkom ključu.¹¹ Posebno je problematično kada se determinizam svojstven klasičnoj biologiji primjenjuje – redukcionistički, dakako – na područja koja su podložna drugačijim tipovima kauzalnosti.

U svakom slučaju, kritiku biologizma ne treba proširivati na kritiku biologije kao takve. Biologija je, kao što je uvodno već bilo rečeno, bezuvjetno legitimna. No, njezina primjena na druga područja može uroditi krajnje problematičnim rezultatima, posebno ako se aplikacija biologije na ljudska bića, društvo i povijest događa u sklopu hipostaziranih i apsolutiziranih entiteta i identiteta (od rase i nacije pa nadalje).¹² Utoliko se ovdje smije govoriti o zlorabama znanosti koje bitno ovise o (nesvjesno ili prešutno, a svakako neupitno prihvaćenim) metafizičkim temeljima odabranog ili nametnutog svjetonazora, pri čemu se ti metafizički temelji nerijetko razumiju kao sastavni elementi same znanosti.

Sociobiologija

Nužnost kritičkog pristupa biologizmu i njegovim posljedicama (posebice u pogledu naznačenih zlorabama znanosti) postaje najočiglednijom kada se uzme u obzir *sociobiologija*. Moglo bi se reći da je sociobiologija jedan osebujan učinak ili odvojak biologizma. Riječ je o možda najutjecajnijem rezultatu biologizma u području društvenih znanosti, ali i u filozofiji (posebice u filozofijskoj antropologiji i praktičkoj filozofiji). Edward Wilson, utemeljitelj sociobiologije, inače značajan entomolog (a entomologija je, da podsjetimo, grana zoologije koja se bavi kukcima), definirao je sociobiologiju kao primjenu (ili proširenje) populacijske biologije i teorije evolucije na društvenu organizaciju.¹³ Kako to precizno formulira lord May, nekadašnji predsjednik Kraljevskog društva u Londonu, inače teorijski ekolog australskog podrijetla, »vodeće načelo sociobiologije jest to da se evolucijska uspješnost nekog organizma mjeri opsegom prisutnosti njegovih gena u narednoj generaciji«. ¹⁴ Sociobiologija hoće biti nova paradigma društvenih znanosti i cjelokupne antropologije ili kao što to sugerira naslov Wilsonova temeljnog djela – *nova sinteza*.¹⁵

Veliku pozornost koju je Wilsonov prijedlog nove sinteze postigao na svjetskom planu, Peter Meyer i Johan M. G. van der Dennen objašnjavaju time što je Wilsonova sociobiološka paradigma tu uspostavljena kao antiteza svim orijentacijama u duhovnim i kulturnim znanostima koje polaze od principijelnog i kvalitativnog razlikovanja ljudskog ponašanja, na jednoj strani, od ponašanja drugih živih bića objašnjivima kauzalitetom svojstvenim prirodnim znanostima, na drugoj strani. Time se opovrgavaju sve koncepcije filozofijske antropologije obilježene idejom posebnog položaja čovjeka, što je konstanta modernog mišljenja, od Herdera pa do naših dana.¹⁶

Kako je to prikazano u *Filozofskom leksikonu*, sociobiologija objašnjava širok raspon životinjskog i ljudskog ponašanja načelima teorije evolucije te njezini zastupnici tvrde da »različita društvena ponašanja imaju biološku (genetsku)¹⁷ osnovu te da su adaptacije nastale prirodnom selekcijom radi osiguravanja biološke (genetske) podobnosti jedinki«. ¹⁸ Dakle, podjednako i ljudsko i životinjsko ponašanje, sociobiološka objašnjenja odnose se i na »ljudske životinje« i na »ne-ljudske životinje«! Ako je sociobiološka paradigma de-

monstrirala svoju uspješnost u proučavanju životinjskog ponašanja, znači li to da je ona bila podjednako uspješna i u proučavanju ljudskog ponašanja, kako to trijumfalistički tvrdi Wilsonov apologet John Alcock?¹⁹ Ovaj američki profesor biheviornalne ekologije uočava da je sociobiologija denuncirana kao ideologija koja opravdava društvena zla i nejednakosti, ali ustraje pri stavu prema kojemu je upravo evolucijsko proučavanje ljudskoga društvenog ponašanja u stanju ponuditi objašnjenje (a onda valjda i opravdanje) pojava kao što su ljubomora, rodna neravnopravnost ili silovanje.

Sve te i njima srodne pojave (koje bi se u našim vremenima mogle definirati kao manifestacije »truleži patrijarhata«) postaju, zahvaljujući primjeni sociobiološkijske paradigme na društvene i antropološkijske znanosti (što prema autorima poput Alcocka nije nikakva ideologija, nego stroga znanost), izra-

Wöflingseder (ur.), *Biologismus – Rassismus – Nationalismus. Rechte Ideologien im Vormarsch*, Promedia, Beč 1995.

9

Usp. Hans-Walter Leonhard, »Diktat der Gene? Eine Kritik der Soziobiologie«, u: G. Fischer, M. Wöflingseder (ur.), *Biologismus – Rassismus – Nationalismus*, str. 37–52.

10

Usp. Hans-Walter Ruckebauer, *Moralität zwischen Evolution und Normen: eine Kritik biologistischer Ansätze in der Ethik*, Königshausen & Neumann, Würzburg 2002., str. 18.

11

Maurizio Meloni, »Biology without Biologism: Social Theory in a Postgenomic Age«, *Sociology* 48 (2014) 4, str. 731–746, doi: <https://doi.org/10.1177/0038038513501944>.

12

Opsežnija argumentacija u: Lino Veljak, *Uvod u ontologiju*, Naklada Breza, Zagreb 2019., str. 85 i dalje.

13

Usp. Edward O. Wilson, *On Human Nature*, Harvard University Press, Cambridge (MA) – London 1978., str. X. Pored Wilsona, značajan je utjecaj na oblikovanje sociobiologije dao Richard Dawkins svojom knjigom *Sebič-ni gen* (usp. *The Selfish Gene*, Oxford University Press, Oxford 1976.).

14

Robert M. May, »Sociobiology: A New Synthesis and an Old Quarrel«, *Nature* 260 (1976), str. 390–391, doi: <https://doi.org/10.1038/260390a0>.

15

Usp. Edward O. Wilson, *Sociobiology. The New Synthesis*, Harvard University Press, Cambridge (MA) – London 1975. Također, o karakteru sociobiologije i njezinim bitnim značajkama može kvalificirano informirati i zbornik što ga je priredio vodeći hrvatski

zastupnik te paradigme Darko Polšek. Usp. Darko Polšek (ur.), *Sociobiologija*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 1997. Jednako vrijedi i za zbornik: Josip Hrgović, Darko Polšek (ur.), *Evolucija društvenosti*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 2004. Usp. izbor i prijevod već spomenute druge Wilsonove knjige *O ljudskoj prirodi* Belmonda Miliše, jednako tako objavljene u izdanju Jesenskog i Turka, Zagreb 2007. Postulate sociobiologije na područje morala kod nas je primijenio Tomislav Bracanović. Usp. Tomislav Bracanović, *Evolucijska teorija i priroda morala*, Hrvatski studiji, Zagreb 2007.

16

Usp. Peter Meyer, Johan M. G. van der Dennen, »Die Konflikttheorie der Soziobiologie«, u: Thorsten Bonacker (ur.), *Sozialwissenschaftlichen Konflikten: Eine Einführung*, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden 2005., str. 485–506, doi: https://doi.org/10.1007/978-3-322-95688-0_24. Usp. i jedno od prvih sustavnih problematiziranja uvođenja sociobiološkijske paradigme u društvene znanosti: Peter Meyer, *Soziobiologie und Soziologie: eine Einführung in die biologischen Voraussetzungen sozialen Handelns*, Luchterhand, Darmstadt-Neuwied 1982.

17

Nije jasno misli li nepotpisani autor natuknice pod *genetskim* možda »gensko« ili »genetičko«. To su ipak različiti pojmovi. Usp. primjereno razjašnjenje tih pojmova što ga je dala biologinja Biljana Stojković: Biljana Stojković, »GMO histerija«, *Peščanik* (19. 11. 2013.). Dostupno na: <https://pescanik.net/gmo-histerija/> (pristupljeno 30. 9. 2021.).

18

S. Kutleša (ur.), »sociobiologija«, u: *Filozofski leksikon*, str. 1071.

19

Usp. John Alcock, *The Triumph of Sociobiology*, Oxford University Press, Oxford – New York 2001.

zom »prirodnosti« i »normalnosti«. Na temelju takvog rezoniranja moralo bi se, primjerice, postupanje onoga poduzetnika i lokalnog aktivista trenutno vladajuće stranke iz Vranjica, koji je svojoj ženi nanio teške tjelesne ozljede, ocijeniti kao prihvatljivo i poželjno, a stranku koja ga je po žurnom postupku isključila iz svojih redova, te sudbene vlasti što su ga smjestile u pritvor, osuditi kao instance koje priječe obnovu prirodnosti u međuljudskim odnosima.

Njemački biolog Hansjörg Hemminger (koji inače *a priori* ne odbacuje potencijalnu produktivnost sociobiologije u antropologijskim znanostima, videći taj potencijal na onoj liniji rehabilitacije ljudske tjelesnosti koja se može slijediti od Pascala do Freuda), primjećuje kako se primjena sociobiologije na polje antropologije još uvijek nalazi u predznanstvenom stadiju, što omogućuje ideologijske zloporabe sociobiologije, te svoj stav argumentira analizama sociobiologijske floskule o egoističnom genu i objašnjavanja ljudskog djelovanja okolišem, a koji u odlučnoj mjeri određuju sociobiologijsku sliku ljudskog bića.²⁰

Radikalniju imanentnu kritiku primjene sociobiologije na proučavanje *homo sapiensa* daje njemački pedagog Hans-Walter Leonhard, nudeći uvjerljivu argumentaciju u prilog teze o problematičnosti biologijskog pojmovlja u antropologijskim istraživanjima, a posebice u prilog neodrživosti genetičkog determinizma.²¹

Vrijedi obratiti pozornost na vehementnu (ali argumentiranu) kritiku posljedica sociobiologije, koju je još 1991. godine dao američki psiholog Halford Fairchild.²² Referirajući se na kanadskog psihologa Johna Philippa Rushtona, koji je na temelju sociobiologijske paradigme formulirao koncepciju hijerarhijskog poretka vrsta i rasa,²³ Fairchild je upozorio na političke implikacije rasne ideologije koja se maskira znanstvenom objektivnošću. Naime, Rushton predstavlja primjer kako se iz sociobiologije mogu izvoditi problematične teorije upitne znanstvene kredibilitnosti, takve teorije koje ni najdobrohotniji tumači ne mogu osloboditi ocjene o njihovoj evidentnoj ideologičnosti. Fairchild analizira Rushtonovu sociobiologijski legitimiranu postavku po kojoj su mongoloidi, kavkasci i negroidi kao proizvodi evolucije individualno i kolektivno (populacijski) različiti po individualnim i kolektivnim svojstvima, a na temelju tih razlika mogu se razlikovati nadmoćne rase od nižih.²⁴ Polazeći od darvinističkih koncepata prilagodbe i prirodne selekcije, Rushton, naglasit će njegov kritičar, formulira pretpostavku prema kojoj razlike u »reproduktivnoj strategiji« odražavaju hijerarhiju, kako onu među vrstama tako i hijerarhiju unutar pojedine vrste (uključujući tu, dakako, i vrstu *homo sapiensa*). Međutim, Rushtonovi su argumenti teleologijski i cirkularni te samodostatni i logički neodrživi.²⁵ Sociobiologijsko teoretiziranje, rezimira Fairchild, zahtijeva pametne gene: takvi pametni i odlučni geni prepoznaju gensku sličnost s genima bliskih prijatelja i supružnika; u tomu se onda sastoji i Rushtonovo objašnjenje altruizma (u smislu unutarplemenske solidarnosti), kao i njegovo opravdanje etnocentrizma.²⁶ Fairchild zaključno upućuje na političke implikacije sociobiologijskog modela: na temelju tog modela u Rushtonovoj se aplikaciji sociobiologije formulira ideologija o biologijskoj determiniranosti društvenih nejednakosti, koje sežu od nezaposlenosti pa do stope kriminaliteta ili stupnja socijalne prilagodljivosti pojedinih društvenih skupina.²⁷ Ili, kako to formulira Božo Kovačević u svojoj kritici domaće varijante Rushtona po imenu Nevena Sesardića, »razlike između crnaca i bijelaca u bogatstvu i društvenom statusu, u postotku zatvorenika i narkomana, u postotku beskuć-

nika i nezaposlenih, u broju izvanbračne djece i učestalosti silovanja posljedica su genetike, a ne nepravedne politike».²⁸

Navedene verzije korištenja sociobiološke paradigme za ideološke svrhe nedvojbeno predstavljaju ekstremne slučajeve, koji se ne bi smjeli identificirati s biologizmom u cjelini (jer, dakako, nije svaki zastupnik biologizma rasist ili seksist!). No, svaki je biologizam po svojoj naravi deterministički, a ako je riječ o kulturi (što, uostalom, važi i za sve druge dimenzije ili aspekte ljudskog svijeta), njegovo prihvaćanje nužno rezultira razumijevanjem kulture kao tvorbe koja je determinirana zakonomjernostima biologije.

Kulturalizam

Uvid u neprihvatljivost biologističkog razumijevanja kulture dovodi do potrage za alternativom. U toj potrazi mnogi pribjegavaju kulturalističkom razumijevanju kulture. Kao što biologizam ne treba brkati s biologijom, tako ni *kulturalizam* nije istovjetan kulturi, niti je njezin nužni produkt (nema, naravno, kulturalizma bez kulture, kao što, primjerice, nema moralizma bez morala, ali nikomu – osim možda Nietzscheu – neće pasti na pamet identificirati kulturalizam s kulturom).

No, sam je pojam *kulturalizam* višeznačan. U *Britanskoj enciklopediji* tom pojmu nije posvećena posebna natuknica, već se spominje u natuknici o afrič-

20

Hansjörg Hemminger, »Soziobiologie des Menschen – Wissenschaft oder Ideologie?«, *Spektrum* (1. 6. 1994.). Dostupno na: <https://www.spektrum.de/magazin/soziobiologie-des-menschen-wissenschaft-oder-ideologie/821603> (pristupljeno 30. 9. 2021.).

21

Usp. Hans-Walter Leonhard, »Diktat der Gene?«, posebno str. 50.

22

Usp. Halford H. Fairchild, »Scientific Racism: The Cloak of Objectivity«, *Journal of Social Issues* 47 (1991) 3, str. 101–115, doi: [10.1111/j.1540-4560.1991.tb01825.x](https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1991.tb01825.x).

23

Fairchild se referira na Rushtonove članke objavljujane između 1987. i 1990. godine u časopisima *Psychological Reports*, *Personality and Individual Differences*, *Ethology and Sociobiology*, *Journal of Research of Personality*, *Behavioral and Brain Sciences* i *Social Science & Medicine*. Za Rushtonovu koncepciju usp. John Philippe Rushton, *Race, Evolution, and Behavior: A Life History Perspective*, Transaction Books, Piscataway (NJ) 1995. Takve koncepcije u našoj sredini promiče Neven Sesardić (usp. Neven Sesardić, *Iz desne perspektive. S političke desnice protiv tvrdih ljevičarskih uvjerenja*, Večernji list, Zagreb 2012.). Usp. i kritički osvrt na Sesardićevu knjigu: Božo Kovačević, »Pogrešno primijenjena filozofija«, *Politička misao* 50

(2013) 4, str. 73–104. O globalnom kontekstu čije je razumijevanje nužno da bi se adekvatno vrednovalo autore poput Rushtona i Sesardića usp. Stefan Kühl, *Die Internationale der Rassisten: Aufstieg und Niedergang der internationalen eugenischen Bewegung im 20. Jahrhundert*, Campus Verlag, Frankfurt na Majni – New York 2014.

24

H. H. Fairchild, »Scientific Racism«, str. 101.

25

Ibid., str. 102–103.

26

Ibid., str. 105–106.

27

Ibid., str. 109. Rushtonovu je rasističku aplikaciju sociobiologije veći broj uglednih znanstvenika odbacio kao neznanstvenu, a dominantan ton može ilustrirati prosudba američkog antropologa Roberta Walda Sussmana, koji je Rushtonovu teoriju ocijenio kao znanstveno bezvrijedno smeće, a karakter njegova opusa definirao kao rasističku propagandu bjelačke nadmoći i neonacizma (usp. Alexander Alland Jr., *Race in Mind. Race, IQ, and Other Racism*, Palgrave Macmillan, London 2002., str. 168.

28

B. Kovačević, »Pogrešno primijenjena filozofija«, str. 86.

koj antropologiji. U našem *Filozofjskom leksikonu* također nema natuknice, spominje se na jednom mjestu samo usputno.²⁹ Ni u Merriam-Websterovom rječniku ne spominje se pojam *kulturalizam*, ali se zato jedno njegovo moguće značenje navodi pod pojmom *kulturalist* (to je netko tko ističe važnost kulture u determiniranju ponašanja).³⁰ *Hrvatska opća enciklopedija* defini- ra kulturalizam kao smjer u društvenoj teoriji koji društvene činjenice, raz- doblja i procese objašnjava kao učinak uvjerenja (vjerskih učenja, svjetona- zora, ideologija i umjetničkih stilova) određenih društvenih skupina, te onda diferencira značenje pojma u suvremenom mišljenju na: (1) redukcionizam koji uzroke društvenih pojava svodi na kulturne uzroke; (2) moderniji oblik rasizma; (3) postmodernističku kritiku moderne znanosti; te (4) poimanje su- vremenih informacijsko-komunikacijskih tehnologija kao nositeljica novog kulturnog obrata (koji se očituje u nadomještanju stvarnoga virtualnim).³¹

Prema poljskoj sociologinji Elżbieti Hałas, pojam *kulturalizam* skovao je 1919. godine poljsko-američki filozof i sociolog Florian Witold Znaniecki.³² Taj pojam označava, po Znanieckom, poziciju koja naglašava središnju važ- nost kulture u oblikovanju ljudskog svijeta, te je on pojmom *kulturalizam* nadomjestio pojam *humanizam* (u značenju koje je ovaj poprimio u poljskom jeziku).³³ Takvo značenje termina *kulturalizam* ponajprije implicira autode- terminiranost kulture: kultura se proizvodi iz sebe same i ovisi (ako ne isklju- čivo, a onda svakako prvenstveno) o sebi samoj, pa bi se na taj način kultura ispostavljala kao neka vrsta *perpetuum mobile*. Koliko takvo poimanje kultu- re (blisko metafori *kule bjelokosne*) može biti problematično, ostaje otvore- nim – ako ne tek i retoričkim – pitanjem.

Na takvo se poimanje kulturalizma nadovezuje ona koncepcija koju su danski autori Jens-Martin Eriksen i Frederik Stjernfelt definirali kao ideju po kojoj su pojedinci determinirani kulturom kojoj pripadaju, a kulture oblikuju za- tvorene organske cjeline; individue nisu u stanju napustiti vlastitu kulturu, već se mogu realizirati isključivo unutar nje. Eriksen i Stjernfelt, koji inače zastupaju izrazito kritički stav spram tako definiranog kulturalizma, zaključu- ju kako se pozicija kulturalizma sastoji u tvrdnji sukladno kojoj kulture imaju pravo zahtijevati specijalna prava i zaštitu, čak i u slučaju da se priznanjem i primjenom tih prava ugrožavaju i krše individualna prava.³⁴ Na taj način kulturalizam uspostavlja kulturu kao političku ideologiju (koja može imati ljevičarski predznak, ali češće ima desničarski predznak), te on ima niz za- jedničkih osobina s nacionalizmom. Dapače, ovi danski autori smatraju da nacionalizam nije ništa drugo doli podvarijanta kulturalizma, što se može demonstrirati analizom aktualne europske renesanse nacionalizama, a koji u širokom rasponu koriste ideje koje je razvio kulturalizam (ali se oslanjaju i na tradiciju nacionalizma 19. i ranog 20. stoljeća, uključujući i njegove protupro- svjetiteljske impulse).³⁵

Lijevi se kulturalizam najčešće oblikuje se kao *multikulturalizam* (koji se bez osobitih poteškoća može usuglasiti i uskladiti s pozicijama liberalizma, od- nosno s vrednotama liberalno-demokratskog poretka), ali multikulturalizam može koristiti i desnica, kao što to pokazuje primjer francuske koncepcije *etnopluralizma*, koja se temelji na ideji da svaka kultura ima pravo na vlastitu autonomiju sve dok ostaje na svom teritoriju, te ona time opravdava praksu asimilacije.³⁶ Kanadski se teoretičar prava Dan Pfeffer također suočava s tak- kvim i tomu srodnim protuslovljima multikulturalizma, te u raspravu uvodi afirmativno-kritički konotirani pojam *postkulturalizma*. Postkulturalisti, na- glašava Pfeffer, tematiziraju kulturu vodeći računa o tri momenta: (I) kultura

je fluidna, a ne nešto što bi bilo fiksirano; (II) pojedine kulture nisu razdvojeni entiteti koji međusobno ne bi dolazili u doticaj, nego se one prožimaju jedne s drugima; (III) kultura nije nikakva esencija, već bi se prije moglo govoriti o njezinoj aspektivnoj naravi.³⁷ Na temelju toga moguća je kritika kulturalnog esencijalizma i njegovih društvenih i političkih posljedica. Kao što se u ekstremnim odvjetcima biologizma esencijalizira rasa, tako i u kulturalizmu dolazi do uzdizanja kulture (razumljene u etničkom, religijskom ili nekom srodnom ključu) na rang hipostaziranih entiteta (upravo na rang »metafizičkih utvara«).³⁸

Sav potencijal zloćudnosti kulturalizma dolazi bjelodano do izražaja u njegovom osuvremenjivanju staroga biologističkog rasizma. U tom se smislu kulturalizam može definirati kao višim stupnjem vjerodostojnosti opskrbljeno daljnje razvijanje rasizma.³⁹ Još 1950. godine UNESCO je odbacio rasizam kao znanstveno neodrživu izmišljotinu (što, kako je pokazano na primjerima sociobioloških pokušaja znanstvenog – ili nazoviznanstvenog – pretemeljenja klasičnog rasizma, nije dovelo do njegova iščezavanja).⁴⁰ To je

29

Usp. Nicolas S. Hopkins, »Anthropology in Africa«, *Britannica*. Dostupno na: <https://www.britannica.com/topic/culture> (pristupljeno 30. 9. 2021.); Lino Veljak, »konstruktivizam«, u: S. Kutleša (ur.), *Filozofski leksikon*, str. 615–616, ovdje str. 616.

30

»Culturalist«, *Merriam-Webster*. Dostupno na: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/culturalist> (pristupljeno 30. 9. 2021.).

31

»kulturalizam«, u: August Kovačec (ur.), *Hrvatska opća enciklopedija*, sv. 6, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb 2004., str. 340. U toj natuknici ne spominje se tzv. »metodički kulturalizam«, što je sinonim za metodsko-konstruktivističko usmjerenje Marburške škole, čiji je najistaknutiji predstavnik Peter Janich, a koja se uspostavila kao antiteza naturalizmu, ali i relativizmu. Usp. Peter Janich, *Konstruktivismus und Naturerkenntnis. Auf dem Weg zum Kulturalismus*, Suhrkamp, Frankfurt na Majni 1996.; te Dirk Hartmann (ur.), *Methodischer Kulturalismus. Zwischen Naturalismus und Postmoderne*, Suhrkamp, Frankfurt na Majni 1996. No, u kontekstu naše rasprave ova – inače uslijed svojega sustavnog i kritičkog protivljenja kako tupoglavom pozitivizmu tako i gnjilom postmodernizmu više nego inspirativna – orijentacija nije od primarne važnosti. U natuknici se kao utemeljitelja kulturalizma navodi Maxa Webera, što je sadržajno (u određenom značenju ovog pojma) posve opravdano, iako se kod Webera termin *kulturalizam* ne može sresti.

32

Usp. Elzbieta Hałas, *Towards the World Culture Society. Florian Znaniecki's Culturalism*, Peter Lang, Frankfurt na Majni 2010.

33

Usp. Florian Znaniecki, *Cultural Reality*, Kessinger Publishing, Whitefish 2008.

34

Jens-Martin Eriksen, Frederik Stjernfelt, »Culturalism: Culture as political ideology«, *Eurozine* (9. 1. 2009.). Dostupno na: <https://www.eurozine.com/culturalism-culture-as-political-ideology/> (pristupljeno: 30. 9. 2021.).

35

Ibid.

36

Usp. Jens-Martin Eriksen, Frederik Stjernfelt, *The Democratic Contradictions of Multiculturalism*, Telos Press, New York 2012.

37

Usp. Dan Pfeffer, *Group Integration and Multiculturalism. Theory, Policy and Practice*, Springer Nature Switzerland, Cham 2019., str. 81.

38

O tom pojmu usp. Lino Veljak, »Čovjek kao metafizička utvara. Identitet individue i zajednice«, *Filozofska istraživanja* 28 (2008) 1, str. 13–20.

39

Usp. »Kulturalismus«, *Mut Gegen Rechte Gewalt*. Dostupno na: <https://www.mut-gegen-rechte-gewalt.de/service/lexikon/k/kulturalismus> (pristupljeno: 30. 9. 2021.).

40

O pojmu rase i njegovoj genezi usp. Michael Banton, *The Idea of Race*, Tavistock Publications, London 1977.

odbacivanje rasizma potaklo razvitak tzv. kulturnog rasizma (»rasizam bez rasa«), gdje postavku o biologijskoj nejednakosti (na kojoj se temelji rasizam) nadomješta kulturalistička metoda podcjenjivanja i precjenjivanja pojedinih kultura (koje se razumiju kao nepromjenjivi konstituensi pojedine skupine), čime se opravdava njihovo razgraničavanje. U tom smislu Étienne Balibar razmatra instrumentalizaciju imigranata kao nadomjestka za tuđe rase.⁴¹ Koncept *rasizma bez rase* analizira i politologinja Angelika Magiros,⁴² dok njemački kulturolog i istraživač migracija Mark Terkessidis primjećuje kako njemački nacionalisti danas niti govore o njemačkom narodu, niti o arijskoj rasi, nego o njemačkoj kulturi.⁴³ No, sociolog i politolog Fabian Virchow (ni deset godina nakon što je Terkessidis objavio navedenu tvrdnju) argumentirano pokazuje kako se – nipošto s margina – danas govori o ugroženosti njemačke kulture, nacionalnih tradicija (*Volkstum*) i posebnosti (*Eigenart*), što ima i sasvim praktičke posljedice, primjerice u zastrašivanju ne-rasističke većine stanovništva malih gradova na istoku Njemačke, što ih služeći se nasiljem provode neonacisti i etnocentristi.⁴⁴

Redukcionizam

Njemački teoretičar književnosti Thomas Anz smatra da biologizam i kulturalizam danas cvjetaju i koegzistiraju na jedan još uvijek nedovoljno reflektiran način.⁴⁵ Je li refleksija te koegzistencije (dapače, ne bi bilo nikakvo pretjerivanje ako bi se reklo da je ovdje riječ o zbiljskoj konvergenciji, a ne tek o koegzistenciji) dovoljno propitana i promišljena ili pak to nije slučaj, ostaje svakako otvorenim pitanjem. No, jedno bi trebalo biti jasno: zajednički nazivnik *biologizma* i *kulturalizma* jest *redukcionizam*. Struktura biologizma i kulturalizma (ili, preciznije, njihovih radikalnih varijanti i odvjeta) iskazuje se istovjetnom, ali istovjetne su – ili su vrlo slične – i njihove praktičke posljedice.

Britanski autorski dvojac, biolog i neuroznanstvenik Steven Peter Russell Rose te sociologinja Hilary Ann Rose, umjesno je definirao biologizam kao teorijski model redukcionizma koji predstavlja dominantnu paradigmu moderne znanosti. Znanosti su oblikovane hijerarhijski (od najviših do najnižih, što znači od najsloženijih do najmanje složenih), pri čemu redukcionizam polazi od toga da se više znanosti mogu svesti na niže, u konačnici na fiziku.⁴⁶ Jednako vrijedi i za kulturalizam, iako on nije utemeljen na fizikalističkoj ontologiji i epistemologiji, već na metafizici nacije i/ili religije, najčešće organski stopljene u fiksirani i fiksni entitet, uzdignut na razinu apsolutne ili apsolutnosti aproksimirajuće vrijednosti. Moglo bi se, stoga, uz ne odviše pretjerivanja, zaključiti da je biologistički redukcionizam po svojoj naravi ontologijsko-epistemologijski, dok je kulturalistički redukcionizam prvenstveno aksiologijske naravi.

Zaključno, *kulturalizam predstavlja lažnu alternativu biologizmu*. Povijesni se ljudski svijet primjereno može pojmiti samo ako se na adekvatan način uzmu u obzir sve relevantne dimenzije koje ga oblikuju, što se, dakako, odnosi i na jedan od bitnih aspekata toga svijeta, onaj koji imenujemo kulturom. Pritom se moramo (što osobito vrijedi za znanstvenike, ali ne u manjoj mjeri i za sva druga misleća bića) pažljivo čuvati od upadanja u bilo koju vrstu redukcionizma jer ovaj – izuzmemo li trgovce maglom i korisnike njihovih usluga – nikada nikomu nije donio (niti će ikada donijeti) ništa dobra.

Lino Veljak

Jenseits des Biologismus und Kulturalismus

Zusammenfassung

Unter dem Begriff Biologismus verstehen wir die Anwendung strikter wissenschaftlicher biologischer Maßstäbe und Begriffe auf die Gebiete, die nicht (oder nicht primär) durch die Dominanz biologischer Verhältnisse bezeichnet werden. Die Annahme des biologistischen Determinismus (etwa in der soziobiologischen Variante) resultiert notwendigerweise mit der Auffassung, dass die Kultur durch die biologischen Gesetze determiniert wird. Als Antithese zu einem solchen Reduktionismus stellt sich der Kulturalismus heraus, d. h. die Betonung des Vorrangs kultureller Determinanten im Prozess der Bildung der Kultur und der menschlichen Welt überhaupt. In diesem Beitrag wird bewiesen, dass ein solcher Kulturalismus nur die falsche Alternative zum Biologismus ist. Die menschliche Welt kann auf angemessene Weise nur dann begriffen werden, wenn alle relevanten Dimensionen ihrer Gestaltung in Betracht gezogen werden. Die Voraussetzung dafür ist die Befreiung von allen reduktionistischen Versuchungen.

Schlüsselwörter

Falsche Alternativen, Biologismus, Soziobiologie, Kulturalismus, Determinismus, Reduktionismus

41

Étienne Balibar, »Gibt es einen 'Neorassismus'?«, u: Étienne Balibar, Immanuel Wallerstein, *Rasse, Klasse, Nation. Ambivalente Identitäten*, Argument Verlag, Hamburg 2009., str. 28. Termin *novi rasizam* skovao je britanski mediolog i kulturolog Martin Barker. Usp. Martin Barker, *The New Racism. Conservatives and the Ideology of the Tribe*, Junction Books Ltd, London 1981.

42

Angelika Magiros, *Kritik der Identität. »Bio-Macht« und »Dialektik der Aufklärung« – Werkzeuge gegen Fremdenabwehr und (Neo-) Rassismus*, Unrast, Münster 2004., posebno str. 166. U anglosaksonskom svijetu govori se i o *rasizmu bez rasista* (usp. npr. Steve Garner, »Ireland: From Racism without 'Race' to Racism without Racists«, *Radical History Review* (2009), br. 104, str. 41–56, doi: <https://doi.org/10.1215/01636545-2008-067>).

43

Mark Terkessidis, *Kulturkampf. Volk, Nation, der Westen und die Neue Rechte*, Kiepenheuer & Witsch, Köln 1995. Danas, nažalost, četvrt

stoljeća nakon objavljivanja ove knjige, pojmovi i parole što ih je Terkessidis vidio zastarjelima nipošto nisu išezli iz javne upotrebe.

44

Usp. Fabian Virchow, »Civil War as Race War: How the German Far Right Perceives the War in the Balkans«, u: Neil Winn (ur.), *Neo-Medievalism and Civil Wars*, Frank Cass, London – Portland 2004., str. 70–93, posebno str. 86 i 89.

45

Thomas Anz, »Biologismus und Kulturalismus«, *Literaturkritik* (21. 11. 2016.). Dostupno na: <https://literaturkritik.de/id/3938> (pristupljeno 30. 9. 2021.).

46

Usp. Steven Rose, Hilary Rose, »The Politics of Neurobiology: Biologism in the Service of State«, u: Hilary Rose, Steven Rose (ur.), *The Political Economy of Science. Ideology off/in the Natural Sciences*, Palgrave, London 1976., str. 96–111, ovdje str. 96.